

Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, xii, 226.

Osmanlı yönetimindeki Balkan bölgesiyle ilgili çalışmalar, İmparatorluğun diğer bölgelerine ilişkin araştırmalara kıyasla yeterli ve doyurucu olmadığı bilinen bir gerçektir. Osmanlı yöneticilerinin güney-doğu Avrupa yani Balkanlar üzerindeki uzun süren idareleri sırasındaki uygulamalarla ilgili çeşitli konular gizli tutulmuş ve bunların içinde özellikle bilgiler üzerindeki tekel en uzun ömürlü olmuştur. Bu bölge ile ilgili devlet bilgileri Osmanlılar dışında kalanlar için bir muamma olarak kalmıştır. Balkan uluslarının birbirini ardı sıra bağımsızlıklarını elde ettiği XIX. yüzyılda batılı araştırmacıların bu bölge ile ilişkileri ve bilgileri daha da artmıştır. Bugün bile Avrupa tarihçileri, Osmanlı yönetimindeki Avrupa toprakları üzerindeki XIX. yüzyıldan önceki devirle ilgili bilinen çok az ve sınırlı bilgiyle yetinmek zorunda kalmışlardır. Gerçekte ise daha önceki devir yazarları Balkanlarda Osmanlı yönetimi altındaki eyalet hayatıyla ilgili düz ve cılız görüşler ileri sürmekten öteye gidememişlerdir.

Yugoslavya'nın Ljubljana şehrinde Amerikan Merkezi Direktörü Bruce McGowan'ın bu eseri ihmal edilmiş olan güney-doğu Avrupa yani Balkanlarla ilgili bilim dünyasına yeni orijinal materyal ve yeni görüşler sunmaktadır. McGowan'ın, uzun yıllar ve sabırlı çalışmalar sonucu ortaya koyduğu, Osmanlı dokümanlarına dayalı bu çalışması, temelde Balkanların ekonomik, mali ve demografik sorunlarını analiz etmektedir. Yazarın XVII.-XVIII. yüzyıllarla ilgili istatistikî bilgiler üzerinde titizlikle durmuş olması dikkat çekicidir. Gerçekten de bu iki yüzyıllık süre ise Balkanlar'ın tarihinde açık-seçik görüşlerin ve yoğun çalışmaların olmadığı bir devirdir.

McGowan, *Economic Life in Ottoman Empire* başlıklı eserinde istatistikî ve analitik bir metod izleyerek çalışmalarını uyumlu bir biçimde gözler önüne sermiştir. Balkanlarla ilgili araştırma yapacak olan geleceğin tarihçilerinin daha sıhhatli yorumlar yapabilme durumunda olacakları görüşü ileri sürülmüştür. Bu tarihçiler aynı zamanda son devir Osmanlı yönetiminin kurumsal yöntemlerini ve tutumlarını, bu yöntem ve bazı önlemlerin yönetilen kitle üzerindeki ekonomik etkilerini, güney-doğu Avrupa bölgesinin erken modern çağların gelişen dünya ekonomisi içindeki rolü gibi çok önemli meselelere konvensiyonel diplomatik ve politik görüşler ekleyeceklerdir.

Güney-doğu Avrupadaki kırsal hayatla ilgili yeni bilgiler içeren bu kitap bir bakıma Fernand Braudel'in Akdeniz havzası ile ilgili

meshur çalışması olan (The Mediterranean World in the Age of Philip II, I, (London, 1967) adlı eserine karşı kısmen de olsa farklı bir görüş getirme hatta meydan okuma olarak nitelendirilebilir. Braudel, şüphesiz bu çalışmasında Akdeniz'in batı kıyılarına daha çok ağırlık vermiş doğu kıyılarını ihmal etmiş görünmektedir. Braudel genelde Avrupa kıtasındaki gelişmelerle Osmanlı ülkelerindeki gelişmeler arasında ilişki olduğunu ileri sürmüştür.

McGowan'ın da ileri sürdüğü gibi (s. 4) Braudel Osmanlı bölgeleriyle ilgili açık bir tablo çizebilmek ve kesin bir yargıya varabilmek için ilgili arşiv malzemesini incelemek ve daha çok gerçeğe dayanmak zorundaydı. Gerçekte bu sahada araştırma yapanlar hem kendileri hem de diğer bilim adamları için daha fazla ve güvenilir istatistiki bilgilere ihtiyacı vardır. McGowan, bu düşünceden hareketle hem kendi vardığı sonuçları desteklemek hem de bu sahada uğraşanlara data sunmak düşüncesiyle tablo ve istatistiki grafikler vermiş olduğu anlaşılmıştır. Böyle bir çalışmanın, hiç şüphesiz, istatistiki bilgi ve tablolardan yoksun olması asla düşünülemez ve uygun da olmazdı.

McGowan, bu kitabında Braudel'in ileri sürdüğü iddialara ve varsayımlara bir cevap hazırlamış ve bulduğu bilgilerin ışığı altında ulaştığı sonuçları savunmaktadır. Bu konuda yazar, Osmanlı ihracat ticareti ve bu ticaretin güney-doğu Avrupa'da yaptığı sosyal etkileri ile Avrupa kıtasındaki diğer bölgelerle olan ilişkisini kurmak ve bir bakıma açıklamak istemektedir.

Immanuel Wallerstein, McGowan'ın doğru bir biçimde teşhis ettiği gibi, erken modern devirde dünya çevresindeki ekonominin doğuşuyla ilgili eserinin birinci cildinde Osmanlıların oluşturduğu yarı-kölelik (quasi-serfdom) yani reaya kurumu ile doğrudan veya sonra Doğu Avrupa'da gelişen kulluk (veya kölelik) arasında bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. McGowan, Wallerstein'in iddialarının doğrulanmasının güç olduğunu ileri sürerken daha önceki Bizans ve Slav modeliyle Osmanlı sistemini bağlamanın doğru olmayacağını belirtmektedir. Nitekim bu bölgede kendinden önceki devletlerden miras olarak kalan ve zamanla kaybolup gitmeğe yüz tutan bazı geçerliliğini yitirmiş olan motif veya uygulamaların Osmanlı sisteminde izlerine rastlanmakta olduğu bilinen bir gerçektir. McGowan, Osmanlı reaya kurumunun uysal anlayış ölçüleri içinde kulluğun (veya köleliğin) daha baskılı şeklini görmekte ve bunun Osmanlı devlet anlayışı çerçevesi içinde reform programlarına büyük katkısı olduğu inancını taşımaktadır. Doğu Avrupa'da bu kölelik değişkeninin doğuşu ile yerli ihracat ticaretinin doğuşu arasında zaman içinde dikkat çekici bir ayrılığın var olduğu ileri sürül-

mektedir. Daha önceki devirlerde Uzak Doğu'dan kaynaklanan ipek ve diğer lüks maddelerindeki antrepo tipi ticaretin tam aksine, yerli Osmanlı üretimindeki önemli yükselişi simgeleyen XVI. yüzyıldaki buğday üretimi patlamasından çok önce reaya kurumu tam olarak kurulmuş olduğu kabul edilmektedir.

Yazar, bu ve buna benzer hipotezleri daha araştırmalarının başında düşünmüştür. XVI. yüzyıl güney-doğu Avrupası, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda aşağı yukarı iki ayrı bölgeye bölünmüş olarak gösterilmiştir. Birincisi büyük ölçüde deniz yolu ticaretinden etkilenen bölge, diğeri ise başkent İstanbul'un direkt ekonomik etkisi altında tutulan bölgedir. Bu gerçeği McGowan kitabında verdiği kanıtlarla kısmen ispatlamaya çalışmıştır.

Economic Life in Ottoman Europe kitabını oluşturan beş araştırma mantıksal olarak birbiri ardı sıra gelecek şekilde düzenlenmiştir. Bu ayrı ayrı yapılmış olan araştırmaların bir araya getirilip bir kitap olarak basılması, bunların birbirlerini tamamlayan karakterini kuvvetlendirici nitelikte olduğu için bu kitap yararlı bir eser olarak bilim dünyasına sunulmuştur. Kitap doğal olarak beş bölüm olarak düzenlenmiştir. Bu kitabın ortaya koyduklarını McGowan, Arkeologların keşfettikleri izlere benzetmekte ve bu çalışmalarını, Balkanlarla ilgili ortaya çıkarılacak gerçeklerin ana hatlarını açıklamak için yardımcı olabileceğini ifade etmektedir. (s. x). Böylece yazar, bu sahanın ne kadar üzerinde çalışılmamış, ihmal edilmiş ve bakir olduğunu vurgulamak istemiştir.

Bu kitabın bölümleri ve içerdikleri konular şöyle özetlenebilir :

I. Bölüm : **Avrupa'nın Sanayileşmesinden Önceki Osmanlı İhracatı** (s. 1-44). Bu bölümde özellikle XVI. XVII., ve XVIII. yüzyıllarda güney-doğu Avrupa'da yerli Osmanlı ürünlerinin uluslararası ticarete kara yolunun kullanılmasını geniş çapta etkileyecek ölçüde gelişmiş olduğu konusunu ana hatlarıyla vermektedir. Batı Avrupa'daki nüfus yoğunluğunun sahadaki etkileri, ticaret ortakları, Levant limanlarından yapılan hammadde ticaretinin tekrar ortaya çıkması gibi konuların işlenmesiyle bu bölümdeki ana tema izah edilmektedir.

II. Bölüm : **İnsan ve Toprak: XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Güney-Doğu Avrupa** (s. 45-49). Klasik Osmanlı toprak rejiminin dağılması sırasında toprağın açılması ve işgücü kullanımını rasyonalize edecek bir analitik model işlenmiştir. Ayrıca bu modelin güney-doğu Avrupa'da uygulanması incelenmiştir. Bu konuyu açıklamak için klasik Osmanlı toprak rejiminin dağılması sırasında tarım alanlarının yayılması ve işgücü kullanımını rasyonalize edecek bir analitik model işlenmiştir. Ayrıca bu modelin güney-doğu Avrupa'da uygulanması incelenmiştir. Bu konuyu yazar klasik Osmanlı toprak sistemi, eski rejimin değişmesi alt başlıklarıyla ayrıntılı olarak açıklamıştır.

III. Bölüm : 1700-1815 Devresinde Osmanlı Avrupa'sı İçin Cizye Verileri (s. 80-104). Bu bölüm güney-doğu Avrupa ile ilgili cizye vergisini kullanarak demografik yönelimlerin tesbiti ve onların mekansal dağılımının tesbiti üzerine bir deneme şeklinde yazılmıştır.

IV. Bölüm : Osmanlı Coğrafyasına Bir Bakış : 1641-1834 Arası Hâne (Avarız-nüzül) Sistemi (s. 105-120). Bir önceki bölüme paralel olarak, iç bölge eyaletlerindeki hanelerin, ikinci vergi data kümesinin dağılımındaki değişikliklerin çalışılması ile ekonomik veya demografik eğilimlerin ölçülmesiyle ilgili bir deneme yapılmıştır. Bu konuyu McGowan işlerken, düzensiz vergiler için bir sistemin oluşturulması, nüzül ve avarız vergilerinde yıllık sistemin getirilmesi, 1640-1834 arası Osmanlı Avrupasını hâne vergi sisteminin istatistiksel icmalî gibi konularda ayrıntıya inmiştir.

V. Bölüm : 1620-1830 Yıllarında Batı Makedonya'da Çiftlik Tarımı ve Mali Uygulama (s. 121-170). Bu bölümde McGowan bölgesel kadı sicilleri'ni kullanarak bir Balkan bölgesinde birbiriyle ilgili olan mali ve tarımsal gelişmeleri üzerine bir deneme yapmıştır. Bu temayı işlemek için yazar, Makedonya Çiftliği görüşünün tekrar gözden geçirilmesi gereksinimi, Manastır sicilleri, Manastır bölgesi, Manastır'daki demografik eğilimler, bölgenin ekonomik rolü, Manastır'daki çiftlik formasyonu, parçalanmış rejimi savunma gayreti, eski rejimin tımar sahipleri tarafından alt-üst edilmesi, Manastır bölgesinden gelen mali yardımlar, eyalet ve bölge ihtiyaçları için vergilerin yükseltilmesi, Manastırda çiftlik tarım yapılan yerlerin sayısını tayin etme gibi alt başlıklarla McGowan konuyu enine boyuna incelemiş olduğu görülmektedir.

McGowan kitabının sonuç kısmında bu sahanın enginliğinden söz ederek Osmanlı güney-doğu Avrupası üzerine yapılan çalışmaların bu aşamasında konuyla ilgili her bir arşivin kullanılması sonucu daha fazla arşiv çalışması gerektirecek bir çok soru ortaya çıktığını belirtmiştir. Böylece üzerinde arşiv araştırması yapılması gereken Balkanlarla ilgili yedi somut konu ortaya atmıştır. McGowan'ın bu eseri kendisini de ifade ettiği gibi, Çiftlik Tarım Sistemi üzerine yapılan araştırmaların önemini ve imparatorluk merkezi ile taşra arasındaki mali mücadelenin önemini tekrar ortaya koymuştur. Gerçekten de Osmanlı kırsal kesim tarihiyle ilgili çalışmalar henüz başlangıç safhasında olup gelecekte araştırmacılar tarafından yapılacak arşiv çalışmalarının yeni gerçekleri ortaya koyacağı, belki de bu konuda birçok sürprizlerle karşılaşılacağını varsaymak yanlış olmaz sanırız.

Yazar dipnotları kitabının sonunu koymayı tercih etmiştir. Ayrıca bazı terimleri kısaca açıklayan lügatçe, yazar ve konu indeksi eklenmiştir. Ancak, Balkanlardaki yer adları indeksinin ve bibliyografyanın olmayışı büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Bu kitabın neşrinden önce uzun bir süre Balkanlarla ilgili geniş kapsamlı çalışmalar yaptığını bildiğim ve tez çalışmalarımda değerli eleştiri ve yardımlarını gördüğüm Amerikalı tarihçi Bruce McGowan'ın bu kitabını tanımak benim için sevindirici bir husus olmuştur. Balkanlar üzerine Osmanlı yönetimiyle ilgili çıkan eserlerin en iyilerinden birisi ve arşiv çalışmalarına dayalı bu titizlikle hazırlanmış eser, bu bölge ile ilgilenen yerli ve yabancı Osmanlı tarihçilerinin yararlanabilecekleri orijinal bir çalışma ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki Balkanlar tarihi için bir boşluğu dolduran bu eser için yazarı kutlarız. Ancak, temennimiz bu eserin en kısa zamanda Türkçeye tercüme edilip neşredilerek daha geniş bir Osmanlı tarihi araştırmacısına ve öğrencilerin yararlanmasına sunulmasıdır.

Necmi Ülker